

Отримано: 14.08.2019 р.

Прорецензовано: 21.08.2019 р.

Прийнято до друку: 28.08.2019 р.

e-mail: krasnostav@ukr.net;

1-704@i.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2019-28-116-130

Близняк М., Ковальська-Павелко І. «Як і Ярослав Дмитрович я був студентом історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка...». Листи Ярослава Ісаєвича (1936–2010) до Миколи Ковальського (1929–2006). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2019. Вип. 28. С. 116–130.

УДК 930.1(477)

**Микола Близняк,
Ірина Ковальська-Павелко**

**«ЯК І ЯРОСЛАВ ДМИТРОВИЧ Я БУВ СТУДЕНТОМ ІСТОРИЧНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. І. ФРАНКА...»¹. ЛИСТИ ЯРОСЛАВА ІСАЄВИЧА (1936–2010)
ДО МИКОЛИ КОВАЛЬСЬКОГО (1929–2006)**

Стаття є спробою проаналізувати на основі листування головні аспекти співпраці відомих українських істориків – Миколи Ковальського та Ярослава Ісаєвича. У приватному листуванні найбільш повно і всебічно виявляється людина. Відзначено про знайомство істориків у студентські та аспірантські роки, під час навчання на історичному факультеті Львівського державного університету ім. І. Франка. Контакти учених продовжувалися упродовж усього їх життя. Листи Я. Ісаєвича до М. Ковальського збереглися у домашньому фамільному архіві родини Ковальських, що в Острозі. Листи М. Ковальського до свого колеги зберігаються в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, перебувають на стадії опису та фондування, до дослідження не залучені, відносяться до наукової перспективи. Листи є неоціненним джерелом із історії повсякденного життя та діяльності українських істориків другої половини ХХ – початку ХХІ ст. З листів постає коло дружніх творчих контактів із зарубіжними ученими. Інформативний потенціал надрукованих листів дозволяє зрозуміти головні організаційні форми та шляхи розвитку вітчизняної історичної науки. Зміст листів дає можливість чітко зрозуміти проблеми й тогочасні перспективи відродження Острозької академії та внесок обидвох учених у цей процес. Важливою складовою листів можна назвати процес книгообміну та інформування про новини виходу у світ наукової продукції історичної тематики. Здійснено публікацію листів Я. Ісаєвича до М. Ковальського.

Ключові слова: листування, Я. Ісаєвич, М. Ковальський, історична наука, творчі контакти, наукові заходи.

**Mykola Blyzniak,
Iryna Kovalska-Pavelko**

**“SIMILAR TO YAROSLAV DMYTROYCH, I WAS A HISTORY MAJOR
AT IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV...”. YAROSLAV
ISAIEVYCH’S LETTERS (1936–2010) TO MYKOŁA KOVALSKYI (1929–2006)**

The article attempts to analyse the main aspects of the collaboration of famous Ukrainian historians Mykola Kovalskyi and Yaroslav Isaievych based on their correspondence with each other. Private letters provide the most comprehensive and complete information on a person. The article discusses the meeting of the historians when they were college students and PhD students, their studies at the Department of Historical Studies in Ivan Franko National University of Lviv. The scholars’ relationship continued throughout their entire lives. Yaroslav Isaievych’s letters to Mykola Kovalskyi have been saved in the Kovalskyi family’s archive in Ostroh. Mykola Kovalskyi’s letters to his colleague are being kept in the archive of Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies at the NASU; they are currently being catalogued and registered, thus are not included in the study but can be used for future research. Correspondence is an invaluable source of the history of daily lives and activities of Ukrainian historians in the second half of 20th – the beginning of 21st centuries. The letters describe the circle of friendly creative relations with foreign scholars. The informative potential of print letters allows understanding the main organisational forms and developmental directions of the national historical science. The content of the letters allows clearly outlining the problems and Ostroh

¹ Ковальський М. Джерелознавчі аспекти історії культури України XVI – XVIII ст. у працях Ярослава Ісаєвича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. ПРОСФΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича*. Львів, 1998. Вип. 5. С. 309.

academy revival prospects at the time as well as the contribution of both scholars to this process. An important element of the letters is the exchanging of books and the informing about new scientific publications on history. The letters of Yaroslav Isaievych's to Mykola Kovalskyi have been published.

Keywords: *correspondence, Yaroslav Isaievych, Mykola Kovalskyi, historical science, creative relations, scientific events.*

Листування у науковій праці вчених варто визначити як важливу складову їх творчої лабораторії та як групу нарративних джерел до інтелектуальної біографії. В цілому серед розмаїття писемних джерел, якими послуговується історична наука, епістолярній спадщині відводиться особливе місце. Вона не лише доповнює і розширює знання про історію історичної науки, але й сприяє переосмисленню і кращому розумінню відомих фактів і подій. Часто отримані з листів відомості дозволяють точніше визначити історичний контекст. Саме у приватному листуванні найбільш повно і всебічно виявляється людина, розкривається її внутрішній світ. Тому не випадково сучасні вчені називають листування найбільш живим джерелом вивчення життя і творчості особистості. Водночас варто мати на увазі природний ступінь суб'єктивності такого виду джерел і необхідність їх критичного вивчення.

До нашого часу в фамільному архіві професора Ковальського, що в Острозі, збереглася переважна більшість епістолярій, які надходили йому. Усі листи упорядковані самим ученим за алфавітним принципом і складені у теки у другій половині 1990-х рр.², після переїзду з Дніпра до Острога для відродження Острозької академії.

Широчінь наукових інтересів, життєві обставини (переїзди, подорожі), активна наукова, лекційна та організаційна діяльність професора М. Ковальського, комунікабельність сприяли встановленню творчих і дружніх стосунків із багатьма представниками вітчизняної та зарубіжної науки й культури. Таким чином збережена епістолярна спадщина М. Ковальського – це комплекс листів службового, наукового та особистого характеру, що відзначається значним обсягом та цінним інформативним потенціалом. За нашими попередніми підрахунками у фамільному архіві історика в Острозі зберігається приблизно 2500 епістолярій, значно менша їх частина перебуває у сімейному архіві родини Ковальських у Дніпрі. Листи самого вченого розпорочені по архівах його адресатів, окремі введені до наукового обігу, про що йтиметься нижче.

Зважаючи на цінність та важливість листів проф. М. Ковальського їх публікація розпочалася ще при його житті. Так, листування історика з його колегою, президентом УІТ Любомиром Винарем (1932–2017) було підготовлено до друку його учнями Аллою та Віктором Атаманенками [1; 4; 5]. У 1999 р. Микола Павлович здійснив публікацію підбірки фрагментів листів до нього відомих учених – істориків, джерелознавців, археографів, висловлюючи при цьому сподівання «у недалекому майбутньому продовжити подачу дальших витягів з мого епістолярного особистого архіву» [11, с. 583]. Отже, оприлюднення та публікація епістолярної спадщини входили до наукових планів проф. М. Ковальського.

Низку публікацій листів здійснили учні історика, його колеги та окремі дослідники. На особливу увагу заслуговують важливі публікації о. Юрія Мицика спільно з Інною Тарасенко, у яких представлено взаємне листування проф. М. Ковальського та його учнів і колег – проф. Ю. Мицика, проф. М. Улащика, І. Бутича та ін. [14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 22]. До сфери наукових зацікавлень Ю. Мицика також слід віднести й листування Я. Ісаєвича [17]. В. Марчук спільно з М. Близняком надрукував листи М. Ковальського до І. Пашука [3]. Автори цього матеріалу у своїх попередніх спільних студіях ввели до наукового обігу листування Ф. Шевченка та М. Ковальського [8]. Листи останнього до відомого російського історика Олександра Пронштейна надруковані Н. Швайбою [23] тощо. Наукова робота у цьому напрямку продовжується.

Окрім того досліджувані епістолярії останнім часом достатньо активно використовуються у наукових текстах. Листування між Я. Ісаєвичем та М. Ковальським стало складовою джерельної бази наукової публікації про «школу Ковальського» [12, с. 138]. Отже, історія вивчення листування проф. М. Ковальського з колегами перебуває на початковій стадії наукового аналізу та археографічного засвоєння й потребує подальших наукових зусиль.

² Проф. М. Ковальський про систематизацію епістолярного фонду в Острозі писав так: «на жаль, переїзд із Дніпропетровська не дає можливості поки-що привести до системи всю сукупність ще дуже цікавих епістолей, які я зберігав протягом років...» [11, с. 583].

Підвалини наукових успіхів Миколи Ковальського, на думку проф. В. Яремчука, було закладено в студентські роки, проведені в стінах його *alma mater* [24, с. 27], з чим цілком можна погодитися. Львівський державний університет ім. І. Франка став місцем навчання та знайомства у середині 1950-х років двох майбутніх відомих українських учених, фахівців з ранньомодерної історії України. В одній із своїх статей Микола Павлович розповів, що перші контакти з Ярославом Ісаєвичем відбулися тоді, коли він був вже аспірантом кафедри української історії, а його товариш – студентом, який «вирізнявся вдумливістю, ерудицією, обдарованістю» [9, с. 309]. Я. Ісаєвич виявив зацікавлення першою науковою роботою М. Ковальського на секційному засіданні науково-підсумкової конференції професорсько-викладацького колективу ЛДУ навесні 1956 р. Перший задав другому питання щодо репрезентативності та вірогідності писемних джерел на тему західноукраїнських земель і Львова XVI – XVII ст. [9, с. 309]. Зі студентської лави веде свій початок співпраця істориків [2, с. 34].

Після від'їзду зі Львова до Кривого Рогу, а пізніше Дніпропетровська (тепер – Дніпра) історики листувалися, обмінювалися виданнями, про що йдеться зокрема в опублікованих листах. М. Ковальський у 1978 р. підготував відгук на автореферат докторської дисертації Ярослава Дмитровича, останній у свою чергу також дав такий відгук на докторську роботу Миколи Павловича.

Двічі Я. Ісаєвич здійснював опонування дисертацій аспірантів М. Ковальського – роботи Ю. Мицика та Ю. Князькова [10, с. 311]. Все це дало підстави М. Ковальському стверджувати про Я. Ісаєвича як «авторитетного експерта в габілітаційному науковому процесі України, особи, яка вклала чималий внесок у формування науково-педагогічних кадрів, зокрема на Подніпров'ї і саме в галузі джерелознавства та історіографії історії України XVI–XVII ст.» [9, с. 311]. Спільною професійною проблемою для двох істориків, що їх об'єднувала, стала джерелознавча тематика періоду XVI – XVIII ст.

Виявом пошани один до одного варто визнати статті у ювілейних збірниках обидвох колег, а також публікація нарисів про внесок учених у конкретні ділянки наукових студій [7; 9; 10]. Листи Я. Ісаєвича відзначаються багатою епістолярною культурою. Комплекс епістолярій, поданих нижче, є неоцінним джерелом із історії повсякденного життя та діяльності українських істориків другої половини XX – початку XXI ст. У листах окреслено коло дружніх творчих контактів із зарубіжними ученими. Вцілому є добрі підстави для визначення місця і ролі учених у розвитку національної науки та культури. З листів проступає активна участь істориків в організації та проведенні наукових заходів регіонального та всеукраїнського значення, деталі та обставини архівної евристики й невідоме вболівання за долю національної клію.

Листи

№ 1

Львів, 10.ІІ.1970

Вельмишановний Миколо Павловичу!

Щиро дякую Вам за добре слово і за написання двох рецензійних нотаток про мій каталог. Правду кажучи, я не міг навіть сподіватися, що Ви так швидко відгукнетесь на моє прохання. Сердечно Вам вдячний! Якщо «Культура і життя» не захоче надрукувати, то я зміг би поспробувати надрукувати цю ж нотатку в «Архівах» чи «Жовтні». Думаю, що зміг би домовитися з редакціями цих журналів.

Про те, що Ви працюєте над дисертацією про джерела з історії України др[угої] пол[овини] XVI – першої пол[овини] XVII ст., знаю, бо був присутній на проблемній Наук[овій] раді з джерелознавства та історіографії (рік тому), де затверджувалися дисертаційні теми. На жаль, дійсно не знаю Ваших статей в Наукових записках /арк. 1 зв./ за 1970, але статтю в «Пам'ятниках України», розуміється, прочитав з великою приємністю. Маю іншу думку тільки в одному відношенні. Ви наголошували в своєму листі, що це не буквар, а азбука. Але, що таке буквар? Це загальна³ назва для книжок, що служили навчанню грамоти, а саме такий характер мали книжки Федорова. Навіть якщо він сам їх не називав «букварями», то об'єктивно це були букварі. Назву «буквар» впровадив Спиридон Соболь, але ж його навчальна книжка наскільки пам'ятаю, мало відрізняється від фєдоровської. Букварі могли називатися по-різному – азбуками, граматиками (так в актах ставропігії; на Сх[ідній] Україні ще

³ Підкреслення в оригіналі.

в XIX ст. буквар називали «граматикою»: згадайте «граматику» Куліша), – але ми маємо право проєктувати в авторському тексті сучасну назву навчальної книжки і на той період, коли книжки /арк. 2/ цього типу існували, хоч і називалися інакше. Так само як ми проєктуємо назви «український народ» на весь період, відколи цей народ існував, хоч і не називав себе так. Такий погляд я висловлював в «Наук[ово]-інф[ормаційному] бюл[етені] арх[івного] управління» за 1964 рік, № 4, с. 60–61. Іншої думки дотримується Ботвінник, книжку якого Вам висилаю: в мене виявився дублет, а гадаю, що в Вас цієї книжечки нема.

Втім, без потреби, мабуть, вдався в дискусію на тему чи можна назву буквар переносити вглиб. Саме по собі це дрібниця, – але важлива сама засада: якщо якийсь явище протягом свого існування міняло назву, не міняючи своєї суті, ми маємо право вживати щодо нього одну назву (ззначаючи, звичайно, і всі зміни найменувань).

Моя заміточка в «Україні», звичайно, застаріла, до того ж досить обкромлена редакцією. Втішаю себе лише тим, що наскільки знаю, це було хронологічно перше повідомлення на цю тему в радянських виданнях. Застаріла стаття і в /арк. 2 зв./ «Літературознавстві» – це власне не стаття, а відгук на першу статтю Грасгофа і Сіммонса, але редакція надала йому вид статті. Повідомлення це опублікувала в перекладі і московська «Книга».

Список праць всіх співробітників нашого інституту друкує на ротапринті Львівська бібліотека АН УРСР⁴. Як тільки він вийде, вишлю Вам. Книгу М. Литвиненко «Джерела історії України XVIII ст.» (ХДУ, 1970 рік), про яку я згадував у попередньому листі, мені вдалося роздобути. Був би радий отримати від Вас дніпропетровські записки з Вашими працями.

Італійська енциклопедія 30 – 40-х років є в бібліотеці ЛДУ, а сучасну, дуже велику за обсягом, бачив у бібліотеці Леніна. Ви можете замовити у них ксерокопії статті Gwagnini. Був недавно у Рівному. Вони кінчають свій том історії міст і сіл. Шкода, що Ви не берете участі.

Вітання Вам від Стебля та інших колег!

З найкращими побажаннями доброго здоров'я і великих наукових успіхів Ваш Ярослав Ісаєвич.
[P.S.] Чи є у Вас моя брошура 1964 року «Федоров на Україні» ?

Оригінал, рукопис, отримано 20.02.1970, без вхідного номера.

№ 2

Вельмишановний і дорогий Миколо Павловичу!

Дякую Вам за пропозицію виступити у співавторстві. Але стаття Ваша настільки ґрунтовна, що я не маю ніяких істотних зауважень, – отже не можу додати настільки доповнень, щоб можна було говорити про співавторство.

Щиро дякую Вам також за збірники, що містять Ваші статті, дуже цінні і цікаві для мене. Як ви, мабуть, знаєте І.Л. Бутич пішов з Архівного управління. Боюся, що після цього не лише «Архіви», але й «Історичні джерела» набагато менш охоче друкуватимуть про давнину.

Повертаю Вам статтю, додаю також аркуші з дрібними зауваженнями, що виникли в мене в процесі читання. Звичайно, Ви бачите, що все це переважно другорядні, або третьорядні подробиці. Хочу лише додати, що, на мій погляд, знахідки Мацюка не підтверджують гіпотез попередніх дослідників про дофедорівське друкування у Львові. Тобто, аргументи попередніх дослідників, /арк. 2/ найповніше подані Колядою, роблять ймовірним припущення, що друкарня до Федорова у Львові могла бути. Але це не друкарня Дропана, який мав би бути другим друкарем у світі після Гутенберга (якщо не рахувати Костера), а якась значно пізніша друкарня. Знайдений Мацюком акт – це твердження монахів у 1790 році, начебто акт Степана Дропана 1460 року (330 років до того) стосувався передачі Онуфріївському монастирю друкарні. Але насправді акт Дропана вже на початку XVII ст. був втраченим і пізніше були спроби інтепритувати цей акт, як кому хотілося. Зокрема твердили, начебто Дропан цим актом передав монастирю під опіку братства (див. «Іст[оричні] джерела», т. 2, с. 15). Я цілком згідний з оцінкою статті Мацюка, що її дав Немировський в бюлетені «Издательское дело. Книговедение» (1969, № 2 (4)). Я не збираюся вступати покищо в полеміку з цього питання, відкладаючи це до часу, коли зберу ще деякі додаткові аргументи. Але для мене міфічність друкарні Дропана (до речі, – в більшості документів він Станіслав, а не Степан) очевидна. Я змінив нещодавно адресу (див. на конверті)⁵.

⁴ Тепер – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка.

⁵ «Нова адреса» з 1971 р. така: «Львів 12, вул. Стрийська, 28, кв. 62».

З щирим привітом і найкращими побажаннями Ваш [підпис].

[До листа додано редакційні правки:]

/арк. 1/ С. 3 – справці (управителя) монастиря. Може, краще: управителя маєтку.

С. 3 – Б. Михайлович (Б. Януш). Може, варто вказати «псевдонім Б. Януша».

С. 4, рядок 8: друкарська помилка – «тексти» замість заголовки? Чи, може, мало бути «тексти з виданих книг», «уривки тексту»? Адже повного тексту всіх книг каталоги не давали (крім коротких видань типу «Хронології» Римші).

С. 11 На конгресі істориків в Москві мені довелося чути, що якийсь західнонімецький славист (?) готує статтю з доказами, що листування Курбського з Ів. Грозним – фальсифікат. Звичайно, поки що це лише гіпотеза, про обґрунтованість якої ми не можемо судити.

С. 14 (і в інших місцях) «Псалтир» укр[аїнською] мовою чоловічого роду, тому слід писати з «псалтирем», а не з «псалтир'ю»

С. 26 як вияснилося нещодавно, під час першого приїзду до Москви Федоров жив не на Підзамчі, а на Краківській вулиці (публікацію документу готує Е. Ружицький).

С. 29 «називам в публікації Миничем» – як я згадував у примітці, це лише неправильне відчитання тексту. В оригіналі його названо Минцем.

/арк. 2 / С.30 «селяни двох сіл ворогували» – можливо, це були конфлікти феодалів, які до взаємних «наїздів» залучали своїх підданих.

С. 32 «Зарванська» вулиця. «Зарванські», «Зерванські» вулиці, або «Зарваниці» були в багатьох містах. Мене вже давно цікавить етимологія цього слова, але поки що нічого не можу віднайти на цю тему. До речі, назва Львівської Сербської вулиці була дана, мабуть, не через сербів, але тому, що поблизу була колись «Зарваниця» (давня назва вулиці – Шотський торг, тут мешкали шкоти).

С. 35 ніяк не можна називати акт 1579 і 1588 уривками з касової книги братства (в 1579 його не було, та й назва «касова книга» – модернізація). Такий заголовок цим актам придумали укладачі опису 129 фонду в перші післявоєнні роки, а Немировський безкритично прийняв таке формулювання. До речі, це не перший випадок, коли публікатори документів, трактують як святощі заголовки документів, придумані архівістами при укладанні описів. А описи ці укладалися, як Ви знаєте, дуже поспішно, нерідко не досить компетентними людьми.

С. 36 не опубліковано акт, що братство платило викупні платежі до 1591 р. за друкарню Федорова («Братства», с. 177 і 246 прим. 12). /арк. 3/

С. 36 «W. Hubicki» укр[аїнською] мовою слід передавати «Губицький». По російськи пишуть Хубицький, бо рос[ійське] «Г» = польськ.[кому] «G». Хоч і по-російськи польське «Г» часто передають через «г»: Генрик Сенкевич, а не «Хенрик». І в рос[ійській] статті там: «В. Губицький».

С. 37 «варовні» – можна перекладати «укріплені», «фортифіковані» і т.п.

С. 38 «кроль» чи «король»?

Доцільно згадати статтю і публікацію укр[аїнського] перекладу Кревецьким (І. Кревецький Спомини Ів. Федоровича про початки друкарства на Україні) – «Стара Україна», 1924, № 2 – 5, с. 35 – 37). Кревецький (помер 1940 р.) заслуговує, на мій погляд, позитивної оцінки його внеску в історіографію та джерелознавство.

В огляді дослідників післямови Федорова варто згадати про Козачинського і Гриневецького (їх я згадав у брошурі на с. 24, але там текст деформовано редакцією і в «Архівах України» № 6 за 1970 р.).

Варто висловити свою думку і щодо твердження Немировського про документ про навчання Iohannis Theodoris Moschi в Кр[аківському] ун[іверситеті], стосується друкаря. Я думаю тут випадковий збіг.

Оригінал, рукопис, рекомендована бандероль, отримано 14.03.1971, без вхідного номера

№ 3

Дорогий Миколо Павловичу!

Я повернувся з Польщі. Їздив на приватне запрошення, але, розуміється, багато працював в бібліотеках і архівах. Є цікаві знахідки, про які колись, можливо, буде нагода розказати більше.

А зараз пишу, щоб повідомити Вас, що буквально днями має вийти каталог «Восточнославянские и южнославянские рукописи в собраниях ПНР». Перева- /арк. 1 зв./ жають серед них українські ру-

кописи XVI – XVIII ст. Замовляти можна за адресою: «Москва 117036, ул. Ульянова, 19, Ин[ститу]т истории СССР, редакционно-издательский отдел».

З щирими вітаннями Ваш Ярослав Ісаєвич
Оригінал, рукопис, отримано 23.06.1976, № 144.

№ 4

Дорогий Миколо Павловичу!

Пишу Вам з Кисловодська, куди я несподівано отримав «спалену» путівку. Дуже радий, що ми зустрілися в Острозі, але шкода, що ненадовго. Дуже я шкодував, що Вас не було з нами в Дермані, буду дуже вдячний, якщо Ви зможете надіслати мені по примірнику «Хронології» і «Літописів». У Кисловодську буду до 28.X. включно, а у листопаді сподіваюся зустрінемося з Вами у Вільнюсі.

З сердечними вітаннями і найкращими побажаннями Ваш Ярослав
Оригінал, рукопис, на поштівці, отримано 14.10.1978, № 275

№ 5

16.X.78

Дорогий Миколо Павловичу!

Дружина переслала мені сюди до Кисловодська листа від Анатолія Петровича з Мінська. Його книжка, запланована тиражем 1000 примірників, під загрозою тому, що бракує замовлень ще на 200 прим[ірників]. Він дуже просить замовити, хоча б 20-30 прим[ірників] для львівського книготоргу. Такої можливості я не маю, але пообіцяв йому, що напишу всім знайомим медієвістам, які зацікавлені в отриманні даної книжки для себе і для своїх установ. Отже, подаю Вам дані про цю книжку: Грицкевич А.П. Социальная борьба горожан Белоруссии XVI–XVIII вв. Минск «Наука и техника», 1979. / арк. 1 зв./ 220668 Минск, пл. Свободы 19, маг. «Книга – почтой».

Сподіваюся зустрітися з Вами у Вільнюсі. Найкращі вітання Вашим матерям і дочкам.
З щирими побажаннями Ваш [підпис].

Оригінал, рукопис, отримано 22.10.1978, № 281

№ 6

Дорогий Миколо Павловичу!

Щиро Вам дякую за надіслані мені книги і за запрошення прибути до Дніпропетровська. На жаль, мені не вдається знайти час для поїздки до Вашого міста. Але дуже раді будемо бачити Вас у Львові!
Отже – до зустрічі.

З кращими вітаннями Ваш [підпис]
Оригінал, рукопис, на поштівці, отримано 14.11.1978, № 326

№ 7

Яремче, 12.VIII.79.

Дорогий Миколо Павловичу!

Як тільки я повернувся з Польщі, на мене посипалося стільки всяких невідкладних справ, що взятися за листування я можу тільки сьогодні: я виїхав на двотижневий відпочинок на Гуцульщину. На більше не можу собі дозволити, бо в цьому році маю написати розділи до нової «Історії Львова», параграф «Образование древнепольской народности» для московської колективної монографії і оглядову статтю про «Українську культуру XVIII ст.». Надто це все різнохарактерне, але це вже властивість академічних установ – часто планують не зовсім те, що хотілося б. Втім, мені гріх нарікати, кожна з цих тем сама по собі не така й погана, тільки що часу надто мало.

В Польщі вдалося знайти чимало цікавого, особливо приємною для мене була знахідка документу /арк. 1 зв./ про замовлення «Іваном Хведоровичем друкарем пана воєводи київського, мешканцем Острога» (документ з першої декади червня 1578 року) 150-трьох мідеритів – ілюстрацій до Біблії вроцлавському граверу Блазіусу Ебішу з Шнееберга. За роботу Ебіш просив 700 злотих плюс їжу й харчі для нього, родини і підмайстрів за весь час роботи, яку він мав виконувати у Львові. «Вопросы истории» обіцяють опублікувати замітку про це «в одному з перших осінніх номерів». Якщо ж йдеться про знахідки стародруків, то більшість їх я встигну відбити в каталозі, який на вимогу ви-

давництва названо не зовсім вдало – «Пам'ятки книжкового мистецтва» (темплан «Вищої школи» на 1980 рік, позиція 310). Видавництво боїться, що не збере мінімального, з їх точки зору, тиражу 1500 примірників, бо ціна досить висока – 5 крб. 10 коп. /арк. 2/.

Був у нас Ваш студент, який займається Пасторієм. Я, на жаль, не зміг допомогти йому чимсь конкретним, але ще і ще раз схиляюсь перед Вами: тільки Ви наполегливо і систематично готуєте на Україні нове покоління медієвістів й уже створили серйозну школу в Дніпропетровську, якої так бракує іншим університетським центрам.

Інститут слов'янознавства спільно з нашим інститутом хоче провести конференцію, присвячену 325-річчю возз'єднання. Думаємо провести її в Олеську наприкінці вересня або в жовтні. Я був би дуже радий, якщо б Ви змогли приїхати. Будуть, мабуть, Королюк, Рогов, Флоря, Семйолова і Заборовський, а з Києва – Сергієнко...

Дуже приємно було мені зустрітися в Кракові з Юрієм Андрійовичем. Я йому напишу ще звідсіля окремого листа /арк. 2 зв./.

Був у нас Ярослав Мельничук і від нього я довідався про видання Вами вже трьох випусків «Джерелознавства історії України». Був би дуже вдячний, якщо б Ви змогли знайти по примірнику і для мене.

З щирими вітаннями Ваш [підпис].

P.S. Буль ласка, напишіть про тему Вашої доповіді так, щоб я отримав Вашого листа не пізніше останніх чисел серпня. Я.І[саєвич]

Оригінал, рукопис, отримано 17.08.1979, № 290

№ 8

Дорогий Миколо Павловичу!

За станом на сьогодні конференція намічається на 2 – 5.X. Сам я з 16 до 30.IX буду в Єрвані, але Ф.І. Стеблій переконає, щоб Вам своєчасно було вислано запрошення, як тільки буде остаточно затверджена дата (це станеться в понеділок). Крім того, я попросив, щоб Вам і Ю.А. Мицику вислали запрошення і від нашої об'єднаної товариства охорони пам'яток. Оскільки конференція відбудеться, ймовірно, на початку жовтня не було змоги відкласти укладання програми. Вам ми записали тему «Джерела з історії російсько-українських зв'язків у XVI – першій половині XVII ст.» Звичайно, Ви зможете змінити або уточнити тему, якщо таке формулювання надто широке.

Отже, до побачення у Львові!

З щирими вітаннями

Ваш [підпис]

Оригінал, рукопис, отримано 17.09.1979, № 313

№ 9

Дорогий Миколо Павловичу!

Дуже просимо Вас і Юрія Андрійовича терміново повідомити дату свого приїзду (29 або 30.X. Перше засідання 30.X). Це потрібно знати якнайшвидше, щоб встигнути забронювати місце в готелі. Найкраще подзвоніть або телеграфуйте мені і передайте будь ласка це саме Ю.А.

Чекаємо на Вас! Ваш [підпис]

Програма буде надрукована 25.X. відразу ж вишлемо.

Оригінал, рукопис на поштівці, отримано 23.10.1979, № 339.

№ 10

Дорогий Миколо Павловичу!

Пересилаю Вам і Вашій родині сердечні новорічні вітання, побажання всього-всього найкращого. Хай Вам щастить у всіх ділянках Вашої діяльності, хай усе буде добре у всіх відношеннях!

Ваш Ярослав Ісаєвич.

Вкладаю рекламу збірника, який ми видаємо спільно з сектором Королюка [в листі вкладка з рекламою: «Славянские древности. (Этногенез. Материальная культура Древней Руси): Сб. науч. тр. – Киев: Наук. думка, 1980 (I кв.). – 10 л. – 1 р. 50 к. 1500 экз.]

Оригінал, рукопис на поштівці, отримано 3.01.1980, № 3.

№ 11

28.V.80.

Дорогий Миколо Павловичу!

Надсилаю рекламку на дві книжки, заплановані на наступний рік. Перша, як Ви пам'ятаєте, планувалася і на цей рік, але не вийшла. Минулорічні замовлення недійсні, їх слід поповнювати.

Наступного року в нашому інституті буде проводитися конференція полоністів, на якій ми хотіли б мати і /арк. 1 зв./ секцію з питань взаємин з Польщею всіх її східних сусідів, – і прямих, і трохи дальших. Але ці плани поки що не узгоджені.

З щирими вітаннями Ваш [підпис]

Оригінал, рукопис, отримано 4.06.1980, № 239.

№ 12

Дорогий Миколо Павловичу!

Отже, сподіваємось на Ваше сприяння в організації конгресу – як на Вашу особисту участь, так і на допомогу в інформуванні всіх тих, хто забезпечить належний рівень.

З щирими вітаннями Ваш [підпис]

Оригінал, рукопис, отримано 17.07.1992, № 120.

№ 13

18.09.92.

Дорогий Миколо Павловичу!

Дякую за надіслання тез доповіді. Оскільки ми хотіли б надрукувати до конгресу, видати скорочений виклад змісту доповідей, просимо надіслати трохи розширений текст (5 – 8 стор.) – з посиланнями, але в обмеженій кількості. Можемо чекати на цей текст до 1.XII. програма буде верстатися на основі розгляду цих розгорнутих тез. Звичайно, нема ніякого сумніву, що Ваша доповідь буде включена до програми.

Чи відомі Вам якісь місцеві (малотиражні зокрема) видання – історичні, краєзнавчі, літературні, політичні? Я хотів би написати про «неформальний» видавничий рух, а /арк. 1 зв./ також про бібліографії, які видаються обласними бібліотеками. Буду вдячний, якщо зможете надіслати такі видання.

З щирими вітаннями Ваш Яр. Ісаєвич

Оригінал, рукопис, отримано 28.09.1992, № 144.

№ 14

Шановний Пане Миколо Павловичу!

Запрошуємо Вас взяти участь у розширеному засіданні Наукової ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України.

Порядок денний:

1. Доповідь директора Інституту академіка НАН України Я. Ісаєвича «Історична наука в сучасній Україні».

2. Презентація нових видань Інституту українознавства.

Засідання відбудеться 7 березня 1996 р. в новому приміщенні Інституту українознавства за адресою: м. Львів, вул. Козельницька, 4 (кінцева зупинка тролейбусного маршруту № 1).

Початок о 14:00 год.

Оргкомітет

Оригінал, машинопис. На запрошенні зображення: «Середньовічна школа. З давньої гравюри».
Без конверта, без дат.

[Додаток до листа]

Шановний Пане М.П. Ковальський

Запрошую на товариську вечерю, яка відбудеться у кафе Академії мистецтв (вул. Кубійовича, 38). 7 березня 1996 р. Початок о 17 год.

З повагою, [підпис] Я. Ісаєвич

Оригінал, машинопис, без конверта, без дати.

№ 15

30.04.96

Дорогий Миколо Павловичу!

Щиро дякую за надіслані мені ювілейні вітання! Дуже шкодую, що з різних причин не зміг взяти участь у попередній конференції в Острозі, як і не зможу взяти участі у наступній. Але дуже вдячний за запрошення і за пам'ять про мене. Хотілось би, щоб мої особисті контакти з Острозьким колегіумом були систематичними. Зокрема готовий допомогти у забезпеченні колегіуму книгами, як нашими виданнями, так і дублетами з нашої бібліотеки. Ви, мабуть, знаєте про діяльність фонду «Сейбр-Світло», в якому працює моя дружина, і який має певні можливості для постачання англomовних видань. Щоправда, майже немає засобів для пересилки книжок. Чи плануєте Ви або хтось з Ваших колег бути найближчим часом у Львові? Є ціла низка питань, про які хотілося б з Вами щиро поговорити. Зокрема, ми кінчаємо працю над другим виданням книги Биковського «У службах української книжки»⁶. Вдалося знайти кільканадцять позицій, які йому самому не були відомі і не увійшли у його авто-бібліографію 1972 року. Можливо й Ви знаєте якісь маловідомі його публікації, або публікації про нього.

З щирим привітом,

Ваш [підпис] Ярослав Ісаєвич

P.S. Надсилаю перелік наших видань. Ми готові їх подарувати колегіуму, хоч, повторюю, – є труднощі з пересилкою. З другого боку, якщо б Ви змогли допомогти у розповсюдженні певної кількості примірників цих видань для шкіл, бібліотек регіону, то це була б дуже велика нам допомога. Адже розповсюджувати книжки тепер дуже важко, а здобуті від продажу кошти ми вкладаємо тільки у наступні видання. Були б вдячні і за надсилання нам видань (наукових, літературних та інших), які друкуються у Вашому регіоні й де-інде. Це потрібно і для укладання наших бібл[іографічних] покажчиків⁷. Чи маєте бібліографію України за 1992 р.? /арк. 1 зв./ Складається моя біо-бібліографія. Можливо, Вам відомі якісь відгуки на мої праці у тих виданнях, які з тих чи інших причин могли залишатись невідомими мені. Був би вдячний за такого роду інформації.

Чи подали Ви тези і тему на Міжн[ародний] конгрес українців (хотів ...). Ймовірно оргкомітет зможе оплатити побут у Харкові й дорогу. Пошуки коштів на це тривають.

Ваш Я.І[саєвич]

*Оригінал, машинопис, рукопис, отримано 22.05.1996, № 99.**Додаток до листа*

Список українціки фонду «Сейбр-Світло»

1.	Юрій Шевельов	«Українська мова в першій половині двадцятого століття» (1900-1914)
2.	Михайло Хейфец	«Українські силуети» (про українських дисидентів)
3.	Люба Комар	«Процес 59-и»
4.	Остап Тарнавський	«Слова і мрії», вірші
5.	Юрій Самборс	«Щаблі», повість
6.	Анатоль Камінський	«До перспектив нашої політики»
7.	Юрій Лавріненко	«Розстріляне відродження»
8.	Михайло Осадчий	«Бельмо»
9.	Едвард Й.Ц. ван Готегем	«Моя зустріч з УПА»
10.	Мирослав Прокоп	«Україна й українська політика Москви»
11.	Олекса Ізарський	«Полтава»
12.	Роман Чорнобиль	«Із наших буднів і празників. Рефлексії»
13.	Д.М. Дорошенко	«Історія України»
14.	Вячеслав Липинський	«Релігія і церква в історії України»
15.	Алла Косовська	«Гірський вовк»
16.	Алла Косовська	«Ціна душі»
17.	Марія Лівницька	«На грані двох епох»
18.	Ольга Мак	«Куди йшла стежка?», повість
19.		«Українська суспільно-політична думка»
20.		«Слово-збірник українських письменників»
21.		«Другі Всеукраїнські збори народного руху»

⁶ Биковський Лев Юстимович (1895–1992) – український бібліограф, книгознавець, бібліотекознавець, історик та мемуарист. До слова, дружина ученого – Марія Олександрівна Кікець-Ковальська-Биковська (1910–1996) доводилася Миколі Ковальському тіткою. Книга упорядкована Любомиром Винарем та Ярославом Ісаєвичем є перевиданням автобібліографічної праці: Биковський Л. У службах українській книжці / Упоряд.: Л. Р. Винар, Я. Д. Ісаєвич. Львів-Нью-Йорк, 1997. 327 с.

⁷ Це речення та всі наступні написані рукою.

22.		«Вивід прав України»
23.		«Глосарій»
24.		«Український вісник», випуск сьомий, 1987р.

Ці книжки можуть бути передані Колегіумові безплатно, для відбору англomовних видань доцільно прислати людину.

[В конверті додано інформаційний лист «Видання інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України»]

№ 16

11.XI.1996 р.

Дорогий Миколо Павловичу!

Щиро Вам дякую за написання довідки про мене. Надсилаю фото. На жаль, мені не вдалося приїхати до Острога.

Кінчаємо друкувати авто-біобібліографію Л. Биковського. Про все інше напишу після Польщі, куди їду на 10 днів.

З щиром привітом Ваш Я.І[саєвич]

Оригінал, рукопис. На офіційному бланку, у лівому правому куті «Академія наук України. Академік-секретар. Відділення історії, філософії та права», без вхідного номера.

№ 17

26.XII.96.

Вельмишановний і Дорогий Миколо Павловичу!

Щиро Вас вітаю з Різдром Христовим і Новим роком, бажаю Вам і Вашій родині здоров'я, щастя, добра і успіхів у Вашій діяльності.

Прошу великодушно вибачити, що не на всі Ваші листи я відповів. Постійно не встигаю зробити все, що запланував, постійно відкладаю все щось на пізніше. Мучить мене почуття вини перед Вами ... Будь ласка, повідомте чи надіслано було Вам випуск матеріалів Другого конгресу українців, у якому було вміщено виклад Вашої статті. Чи маєте Ви мою книжку «Україна давня і нова»⁸, я не пам'ятаю чи я Вам вислав ці матеріали, чи тільки планував? Прошу написати ще раз, які портрети істориків Вам потрібні: можливо за час, що минув від отримання Вашого листа Ви уже щось роздобули?

З Різдвяними побажаннями⁹

Ваш [підпис]

P.S.

Чи дійшла до вас брошура Мик[оли] Садовського «Микола Ковальський (1885–1944)» (Нью-Йорк, Торонто, 1954)? Книжка Биковського вийде друком найближчим часом.

Оригінал, машинопис, рукопис, отримано 3 січня 1997, № 4.

№ 18

5.4.97.

Вельмишановний і Дорогий Миколо Павловичу!

Батько мій Дмитро Григорович, політичний діяч УНР, пізніше вчитель; мати – Наталя-Євфросина Чабан («з Чабанів», як казали в Галичині), вчителька. Незабаром зможу Вам надіслати статтю про батька, крім того, Ю. Шаповал напише про нього в «Літ[ературній] Україні».

Для Вас летить 10 примірників Биковського. Якщо не зможете приїхати, то, може, частину вислати? А, може, забере Ваш аспірант? Якщо Ви приїдете в такий час, коли я буду у Львові, то змогли б вибрати дещо з наших дублетів для себе і для академії – тільки бажано мати /арк. 1 зв./ офіц[ійне] доручення, в яке ми впишемо кількість книжок – це дозволить їх «списувати».

Збірник з Вашою статтею (за яку я Вам дуже щиро дякую) вийде з великим запізненням, але таки вийде.

⁸ Книга Я. Ісаєвича з автографом зберігалася у бібліотеці М. Ковальського [7].

⁹ З цього речення всі наступні написані від руки.

Незабаром вийде і том нашого реферативного журналу «Українознавство». Для праці над дальшим дуже потрібні різні малодоступні видання, особливо малотиражні.

З щирим привітом і добрими побажаннями!

Ваш Я. І[саєвич]

P.S. Буду радий відрецензувати Вашу працю, якщо це потрібно.

Ми могли б передати академії 100-200 примірників «Острозької давнини» – по 4 гривні за примірник за перерахунком. Гадаю, що це було б доцільно, щоб їх взяли.

[До листа вкладено вирізку з газети «День» № 18. 13.XI.96 зі статтю Я. Ісаєвича «Твердження про непізнаність історії стирає грань між фальсифікацією та пошуком істини»].

Оригінал, рукопис, отримано 14.04.1997, № 73.

№ 19

Дорогий Миколо Павловичу!

Дуже шкодую, що не мав змоги приїхати до Острога, щоб обговорити плани нашої реальної співпраці – нас особисто і наших установ.

Дуже сподіваюсь на Ваше сприяння у підготовці конгресу і на Вашу допомогу в укладанні чергових (з 1996 р.) випусків реф[еративного] бюлетня «Українознавство» і «Бібліографії історії України». Чи маєте їх випуски за 1993 рік ?

Збірник статей з нагоди мого дворічної давності ювілею вийде небагато, найближчим часом.

Пишу цих кілька слів перед виїздом до Кракова на конгрес славистів. Після повернення /арк. 1 зв./ чекає нас велика робота щодо підготовки до друку 2 тому 5-томної «Історії укр.[аїнської] культури». Про це ще я Вас повідомлю.

З теплими побажаннями добра і здоров'я

Ваш [підпис] 27.VIII.98

Оригінал, рукопис, без конверта.

№ 20

Дорогий Миколо Павловичу!

Щиро дякую за надіслання мені гарно оформленої і змістовної енциклопедичної книги про Острозьку академію. Вона поєднує науковість, насиченість фактами з доступністю викладу. Тим самим буде цінною і для вчених, і для широкого кола читачів. Щиро вітаю Вас з виходом цієї книги.

Ще раз хочу подякувати Вам за написання статті для збірника, присвяченого моему ювілеєві. Сподіваюся, що примірник книжки, який я передав через М.Г. Крикуна, вже дійшов до Вас. Скільки примірників було б Вам ще потрібно?

Вибачте, що ще не надіслав Вам збірку статей «Україна давня і нова». Прошу повідомити, на яку адресу краще надсилати Вам книги – на домашню чи службову. А, можливо, хтось від вас буде у Львові?

Маю змогу надіслати для бібліотеки Острозької академії не тільки всі наші видання, але й дублети, як з числа діаспорних видань, так і видання останніх років наукових осередків з різних регіонів України. Було б добре, щоб хтось від Вас приїхав і забрав їх. В обмін хотілось би отримати хоч кілька (бажано 8-10) примірників Вашої енциклопедії.

Чи дійшла до Вас інформація про наступний конгрес українців? На всякий випадок, надсилаю Вам інформаційний лист ще раз.

Хотілось би знати про Ваші останні видання, про плани на майбутнє. Чи будете брати участь у відзначенні року Юліуша Словацького?

З нетерпінням чекатиму на Вашу відповідь.

З щирим привітом і добрими побажаннями!

Ваш Яр. Ісаєвич [підпис]

10.XII.98

Міжнародна асоціація українців

Секретаріат: Київ, 252001, Грушевського 4, кімн. 214

Тел. і факс (38044) 2297650

Президент: Львів 290026, Козельницька 4. Тел. і факс (380322) 427021

[Додаток до листа]

Вельмишановний Миколо Павловичу!¹⁰

Запрошуємо Вас і Ваших колег до участі у 4-му міжнародному конгресі українців (МКУ-4), який буде проведено в Одесі 26 – 30.08.1999. Згідно ухвали Комітету МАУ, при формуванні програми переваги будуть надаватись доповідям, які розглядатимуть методологічні аспекти українознавчих дисциплін або ж вноситимуть принципово свіжий матеріал для оновлення інструментарію досліджень чи розв'язання вузлових наукових проблем.

Істотну частину програми мають становити доповіді, в яких українознавчі проблеми висвітлюватимуться в міждисциплінарному або міжнародному контексті. Важливо, щоб у доповідях ставились питання, які вимагають серйозної наукової дискусії.

Тези засідань з ключових проблем будуть заплановані. Будуть проведені також тематичні засідання, сформовані оргкомітетом і головами секцій з доповідей, оголошених учасниками. Кожне двогодинне тематичне засідання, як правило, буде присвячене визначній проблемі і включатиме доповіді, виступи запланованих диспутантів і вільну дискусію. Першими виголошуються дві-три доповіді, відібрані як ключові для обговорення, інші доповіді публікуються як стендові. Деякі із засідань матимуть характер круглих столів (дві доповіді і вільна дискусія). Будемо вдячні тим науковцям, які візьмуть на себе організацію тематичних засідань.

Програма формуватиметься на основі тез доповідей, які просимо надіслати до 15.01.1999 р. Орієнтовний обсяг – 5 – 8 стор. машинопису, допускаються поклики.

Президент МАУ [підпис] Я. Ісаєвич

Оригінали, машинописи, отримано 24.XII.1998, № 32.

№ 21

Професор Ярослав Ісаєвич

Львів 290026, Козельницька, 4, Інститут українознавства

Тел. (322) 42 70 22, факс (322) 42 70 21

E-mail alex@sabre.lviv.ua

Дорогий Миколо Павловичу!

Нарешті маю змогу надіслати Вам відбитка Вашої статті, за яку ще раз щиро дякую.

Надсилаю ще кілька дублетів своєї збірки. Якщо якийсь Вам не потрібний, прошу передати до Бібліотеки. Чи у Вас щось останнім часом вийшло? Маю на увазі праці з усіх гуманітарних наук, краєзнавчі, політичні (крім малих брошур).

Дуже дякую за «Енциклопедії». Давно мав звістку від Вас, хотілось би знати Ваші новини.

З сердечним привітом

Ваш Я. І[саєвич]

Оригінал, рукопис, на персональному бланку Я. Ісаєвича, форма якого у правому лівому куті друкована. У правому куті рукою М. Ковальського проставлена дата – 5.05.1999 р., без конверта.

№ 22

Дорогий Миколо Павловичу Дуже радий був отримати звістку від Вас. На жаль, за останні роки мені було важко добратись до Ваших країв, а Ви теж не бували у Львові.

Хотілось би також активізувати книгообмін з Вами. Я маю надіслати список наших дублетів. Все, що Вам може бути потрібне, найкраще передавати через колег, які курсують між нашими містами. Чи можливо було б отримувати по 4-5 примірників усіх Ваших видань? Наша бібліотека веде великий книгообмін, а фонд «Сейбр-Світло», де працює дружина, розсилає книги університетам і обласним бібліотекам багатьох регіонів України.

З Вашої бібліографії довідався про деякі дуже цікаві для мене публікації, про яких я не знав. Тому особливо вдячні Вам за бібліографію¹¹.

З щирим привітом і добрими побажаннями

Ваш [підпис] 26.XI. 2002

Оригінал, рукопис, на бланку з написом зверху «Harvard. College. Library. Cambridge. Massachusetts 02138». Отримано 30.11.2002,.

¹⁰ У правому верхньому куті квадратна печатка «Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича». Вихідний № 141/368 від 17 грудня 1998 р.

¹¹ Йде мова про бібліографію проф. М. Ковальського [14]. Бібліографічний покажчик Я. Ісаєвича надійшов до Острога у грудні 2002 р. з підписом «Дорогому колезі Миколі Ковальському з щирими побажаннями. Яр. Ісаєвич» [26].

Додаток А.

Листи Я.Д. Ісаєвича до М.П. Ковальського

№ п/п	Хронологія	Чисельні показники
1.	1970 р.	1
2.	1971 р.	1
3.	1976 р.	1
4.	1978 р.	3
5.	1979 р.	3
6.	1980 р.	2
7.	1989 р.	1 (зберігся конверт без листа)
8.	1992 р.	2
9.	1996 р.	4
10.	1997 р.	1
11.	1998 р.	2
12.	1999 р.	1
13.	2002 р.	1

Список використаних джерел та літератури:

- Атаманенко А. Листування Миколи Ковальського як джерело до вивчення історії Українського Історичного Товариства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. Вип. 4: Збірник на пошану професора Миколи Павловича Ковальського*. Острог, 2004. С. 40–46.
- Близняк М. Спогади професора Миколи Павловича Ковальського «Про тих, кого пам'ятаю і шаную (Роздуми про коло особистостей, з якими доводилось зустрічатись і співпрацювати)». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2014. С. 25–48.
- Близняк М., Марчук В. Листування Миколи Ковальського та Івана Пашука (1992 – 2004 рр.). *Острозький краєзнавчий збірник* / Ред. група: М. Манько, М. Данилюк, С. Позіховська. Острог, 2017. Вип. 9. С. 115–137.
- Винар Л. Наше листування (з приводу 70-ліття основника УІТ в Острозі). *Осягнення історії. Збірник наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя* / Редкол.: В. Смолій, С. Плохій, В. Степанков та ін. Острог, Нью-Йорк, 1999. С. 553–554.
- Епістолярні джерела до утворення осередку УІТ в Острозі / Упоряд. А. Атаманенко, В. Атаманенко. *Осягнення історії. Збірник наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя* / Редкол.: В. Смолій, С. Плохій, В. Степанков та ін. Острог, Нью-Йорк, 1999. С. 554–577.
- Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. Львів, 1996. 336 с.
- Ісаєвич Я.Д. Подвижник науки. *Дніпропетровський історико-археологічний збірник. Вип. 1: на пошану професора Миколи Павловича Ковальського*. Дніпропетровськ, 1997. С. 56–57.
- Ковальська І., Близняк М. Листування Федора Шевченка та Миколи Ковальського (1977–1990). *Шевченко Ф. Історичні студії: Збірка вибраних праць і матеріалів (До 100-річчя від дня народження)* / Ред. кол.: В. Смолій (голова), Г. Боряк, Л. Дубровіна та ін. Київ, 2014. С. 429 – 447.
- Ковальський М. Джерелознавчі аспекти історії культури України XVI – XVIII ст. у працях Ярослава Ісаєвича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. ПРОСФΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича*. Львів, 1998. Вип. 5. С. 309–328.
- Ковальський М. Значення праць академіка Я. Ісаєвича в дослідженні та популяризації конфесійних стародруків України XVI – XVII ст. з основ християнської ідеології. *Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. Зб. наук. праць Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2002. Вип. 2. С. 195–206.
- Листи вчених до професора М. Ковальського (з його особистого архіву) [Підбірка здійснена М. Ковальським]. *Осягнення історії. Збірник наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя* / Редкол.: В. Смолій, С. Плохій, В. Степанков та ін. Острог, Нью-Йорк, 1999. С.578–583.
- Мельник О., Трофимович В. «Вони повірили в мене, а я повірив у них» (особливості наукової школи М.Ковальського). *Український історичний журнал*. 2019. № 1. С. 137–165.
- Микола Павлович Ковальський: матеріали до біобібліографії / За ред. І. Пасічника, передм. Л. Винара, втсуп. Стат. А. Атаманенко. Острог, 2002. 149 с.
- Мицик Ю. Вірні сини двох братніх народів (листи М.М. Улащика до М.П. Ковальського). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2004. Вип. 4: Збірник на пошану професора Миколи Павловича Ковальського. С. 24–32.
- Мицик Ю. Доповнення до листування М. П. Ковальського. *Національний університет «Острозька Академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2012. Вип. 19. С. 4–30.
- Мицик Ю. З листів М. П. Ковальського. *Микола Павлович Ковальський (1929-2006). Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г. К. Швидько*. Дніпропетровськ, 2007. С. 34-75.
- Мицик Ю. З листів Ярослава Ісаєвича. *НАУКМА. Наукові записки. Історичні науки*. Київ, 2012. Т. 130. С. 72–78.
- Мицик Ю. З листування Івана Бутича з Миколою Ковальським. *Україна в Центральній-Східній Європі*. Київ, 2013. Вип. 12-13. С. 431–446.
- Мицик Ю. Один з вчителів М. П. Ковальського. *Національний університет «Острозька Академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2012. Вип. 14. С. 4–16.

20. Мицик Ю. Ще з листів М. П. Ковальського. *Національний університет «Острозька Академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2011. Вип. 17. С. 4–19.
21. Тарасенко І. Чотири листи М.П. Ковальського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. Вип. 25. Острог, С. 22–28.
22. Тарасенко І.Ю. Учень – вчителю (листи Ю.А. Мицика до М.П. Ковальського). *Гілея*. 2018. Спецвипуск. Історичні науки. С. 83–100.
23. Швайба Н.І. Епістолярна спадщина О.П. Пронштейна: листи істориків з України. *Історія та культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: наук. щорічник*. Київ, 2004. С. 82–103.
24. Яремчук В. Студентські роки М.П. Ковальського. *Осягнення історії. Збірник наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя* / Редкол.: В. Смолій, С. Плохій, В. Степанков та ін. Острог, Нью-Йорк, 1999. С.18–29.
25. Ярослав Ісаєвич. *Бібліографічний покажчик*. Упоряд. М. Боянівська, наук. ред. Ю. Ясіновський. Львів, 1999. 195 с.

REFERENCES

1. Atamanenko A. Lystuvannia Mykoly Kovalskoho yak dzherelo do vyvchennia istorii Ukrainkoho Istorychnoho Tovarystva. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Istorychni nauky. Vyp. 4: Zbirnyk na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho. Ostroh, 2004. S. 40–46.
2. Blyzniak M. Spohady profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho «Pro tykh, koho pamiataiu i shanuiu (Rozdumy pro kolo osobystosti, z yakymu dovodylos zustrichatys i spivpratsiuvaty)». *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Istorychni nauky. Ostroh: Vyd-vo NUOA, 2014. S. 25–48.
3. Blyzniak M., Marchuk V. Lystuvannia Mykoly Kovalskoho ta Ivana Pashchuka (1992 – 2004 rr.). *Ostrozkyi kraieznavechyi zbirnyk* / Red. hrupa: M. Manko, M. Danyliuk, S. Pozikhovska. Ostroh, 2017. Vyp. 9. S. 115–137.
4. Vynar L. Nashe lystuvannia (z pryvodu 70-littia osnovnyka UIT v Ostrozi). *Osiahnennia istorii. Zbirnyk nauk. Prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richchia* / Redkol.: V. Smolii, S. Plokhii, V. Stepankov ta in. Ostroh, Niu-York, 1999. S. 553–554.
5. Epistoliarni dzherela do utvorennia oseredku UIT v Ostrozi / Uporiad. A. Atamanenko, V. Atamaneko. *Osiahnennia istorii. Zbirnyk nauk. prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richchia* / Redkol.: V. Smolii, S. Plokhii, V. Stepankov ta in. Ostroh, Niu-York, 1999. S. 554–577.
6. Isaievych Ya. Ukraina davnia i nova: narod, relihiia, kultura. Lviv, 1996. 336 s.
7. Isaievych Ya.D. Podvyzhyk nauky. Dnipropetrovskiy istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk. Vyp. 1: na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho. Dnipropetrovsk: Vyd-vo Promin, 1997. S. 56–57.
8. Kovalska I., Blyzniak M. Lystuvannia Fedora Shevchenka ta Mykoly Kovalskoho (1977–1990). Shevchenko F. *Istorychni studii: Zbirka vybranykh prats i materialiv (Do 100-richchia vid dnia narodzhennia)* / Red. kol.: V. Smolii (holova), H. Boriak, L. Dubrovina ta in. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2014. S. 429 – 447.
9. Kovalskyi M. Dzhereloznavchi aspekty istorii kultury Ukrainy XVI – XVIII st. u pratsiakh Yaroslava Isaievycha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. PROΣΦΩNHMA. Istorychni ta filolohichni rozvidky, prysviacheni 60-richchiu akademika Yaroslava Isaievycha*. Lviv, 1998. Vyp. 5. S. 309–328.
10. Kovalskyi M. Znachennia prats akademika Ya. Isaievycha v doslidzhenni ta populiaryzatsii konfesiinykh starodrukiv Ukrainy XVI – XVII st. z osnov khrystyianskoi ideolohii. *Khrystyianski tsinnosti: istoriia i pohliad u tretie tysiacholittia. Zb. nauk. prats Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Istorychni nauky. Ostroh: NUOA, 2002. Vyp. 2. S. 195–206.
11. Lysty vchenykh do profesora M. Kovalskoho (z yoho osobystoho arkhivu) [Pidbirka zdiisnena M. Kovalskym]. *Osiahnennia istorii. Zbirnyk nauk. Prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richchia* / Redkol.: V. Smolii, S. Plokhii, V. Stepankov ta in. Ostroh, Niu-York, 1999. S.578–583.
12. Melnyk O., Trofymovych V. «Vony poviryly v mene, a ya poviryv u nykh» (osoblyvosti naukovoii shkoly M.Kovalskoho). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2019. № 1. S. 137–165.
13. Mykola Pavlovych Kovalskyi: materialy do biobibliohrafii / Za red. I. Pasichnyka, peredm. L. Vynara, vtsup. Stat. A. Atamanenko. Ostroh, 2002. 149 s.
14. Mytsyk Yu. Virni syny dvokh bratnykh narodiv (lysty M.M. Ulashchyka do M.P. Kovalskoho). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Istorychni nauky. Vyp. 4: Zbirnyk na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho. Ostroh, 2004. S. 24–32.
15. Mytsyk Yu. Dopovnennia do lystuvannia M. P. Kovalskoho. *Natsionalnyi universytet «Ostrozka Akademiia»*. Serii «Istorychni nauky». Ostroh, 2012. Vyp. 19. S. 4–30.
16. Mytsyk Yu. Z lystiv M. P. Kovalskoho. Mykola Pavlovych Kovalskyi (1929-2006). *Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / Za red. H. K. Shvydko*. Dnipropetrovsk, 2007. S. 34-75.
17. Mytsyk Yu. Z lystiv Yaroslava Isaievycha. *NAUKMA. Naukovi zapysky*. Istorychni nauky. Kyiv, 2012. T. 130. S. 72–78.
18. Mytsyk Yu. Z lystuvannia Ivana Butycha z Mykoloiu Kovalskym. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy, 2013. Vyp. 12 – 13. S. 431–446.
19. Mytsyk Yu. Odyn z vchyteliv M. P. Kovalskoho. *Natsionalnyi universytet «Ostrozka Akademiia»*. Serii «Istorychni nauky». Ostroh, 2012. Vyp. 14. S. 4–16.
20. Mytsyk Yu. Shche z lystiv M. P. Kovalskoho. *Natsionalnyi universytet «Ostrozka Akademiia»*. Serii «Istorychni nauky». Ostroh, 2011. Vyp. 17. S. 4–19.
21. Tarasenko I. Chotyry lysty Koval'skoho. M. P. Kovalskoho. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог, *Наукові записки Нацио-нального університету «Острозька академія»*. Istorychni nauky. 2016. Vyp. 25. S. 22–28.

22. Tarasenko I.Iu. Uchen – vchyteliu (lysty Yu.A. Mytsyka do M.P. Kovalskoho). Hileia. 2018. S. 83–100.
23. Shvaiba N.I. Epistoliarna spadshchyna O.P. Pronshteina: lysty istorykiv z Ukrainy. Istoriiia ta kultura Prydniprovia. Nevidomi ta malovidomi storinky: nauk. shchorichnyk. Kyiv, 2004. S. 82–103.
24. Yaremchuk V. Studentski roky M.P. Kovalskoho. Osiahnennia istorii. Zbirnyk nauk. Prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richchia / Redkol.: V. Smolii, S. Plokhii, V. Stepankov ta in. Ostroh, Niu-York, 1999. S.18–29.
25. Yaroslav Isaievych. Bibliohrafichni pokazhchyk. Uporiad. M. Boianivska, nauk. red. Yu. Yasinovskyi. Lviv, 1999. 195 s.